Træk af et hedesogns skolehistorie

Af ALFRED KAAE

Fattigdom, barsk natur og store afstande skabte i lange perioder problemer for skolegangen i Vestjylland. Ikke sjældent måtte man indrette skoleordningen på en anden måde end i det øvrige land. Lokalhistorikeren, lærer *Alfred Kaae,* giver et eksempel herpå i skildringen af skolens udvikling i Torsted sogn i Ringkøbing amt.

Torsted sogn ligger omtrent midt imellem Ringkøbing og Holstebro Fra gammel tid var det et udpræget fattigt hedesogn, hvis tættest bebyggede del ligger langs en å, som har sit udspring i det østlige nabosogn, Nørre Omme, og efter sit løb gennem Torsted fortsætter mod vest gennem Tim sogn og udmunder i Stadil fjord tæt ved Stadil kirke. Nogle gårde i denne sognets hovedpart lå fra gammel tid spredt i heden syd for bebyggelsen langs åen; men nord for ådalen går der et sandflugtsbælte gennem sognet fra vest til øst. Det er den her på egnen kendte Torsted sande, der med sine klitarealer kun var egnet til fåregræsning og anden brug af heden som indbjergning af lyng og hedetørv. Største delen af disse arealer kaldes Kronhede. Bebyggelsen i den nordlige del af sognet indskrænkede sig før 1820 til nogle få gårde og huse, der for største delen lå i nærheden af den nordlige sognegrænse, der udgøres af et mindre vandløb med tilgrænsende kær, enge og en lavvandet nu udtørret sø. Her lå mod vest tre eller fire gårde i en samlet klump. De hedder som bækken, Lystbæk. Længere mod øst i læ af en bakke lå gården Årbjerg, og så blev der omkring 1780 sydøst for Årbjerg bygget en ejendom i heden, den bar navnet Galtmosehus og var den første opdyrkning i Torsted hede i moderne tid. Et par kilometer vest for denne gård lå fra gammel tid stedet Bastenråtoft, som var et afbyggersted til gården Bondesgård, der lå tæt ved Torsted præstegård ved Torsted å.

Det var bebyggelsen i sognet, indtil Kronheden og Lystbækkær efter 1821 efterhånden blev forsynet med en række tildels meget fattige menneskeboliger, der for hedens vedkommende lå ind imellem klitarealerne og for en stor parts vedkommende var bygget op med vægge af hedetørv.

Sognets naturforhold og bebyggelse afspejler sig naturligvis i de lokale skoleordninger. Kirken, med præstegården på den ene side og degneboligen på den anden side dannede en gruppe lige syd for Torsted å, nogenlunde midt i den gamle bebyggelse. Dog lå de vestlige gårde temmelig fjernt.

Skoleordningen af 1741

Skønt der er beviser nok på, at enkelte af sognets beboere så langt tilbage som sidst i 1600-tallet kunne både læse og skrive, så kendes der ikke nogen skole i sognet, før Chr. VIs skoleordning skulle indføres, og helt op i første fjerdedel af 1800-tallet kan en stor del af beboernes skolefærdigheder karakteriseres med ordene: »har nydt den sædvanlige skoleundervisning, kan læse men ikke skrive«. Og da Torsted sognemænd i 1825 bekræftede deres nærværelse ved et møde, som landsvæsenskommissionen holdt, da udskiftningen af sognets jorder sluttedes, kunne af 25 mænd de 16 selv føre pennen, medens resten gav deres underskrift med ført pen. De kunne altså ikke skrive deres eget navn.

Der er ingen tvivl om, at der både før og efter 1741 i mange landbohjem blev drevet undervisning både i læsning og kristelig børnelærdom.

Den gamle provst Allerup i S. Lem siger da også i sin betænkning over skolevæsenet indsendt til stiftsøvrigheden i Ribe 1735[1], at oprettelsen af et skolevæsen kun vil være spild; thi om sommeren skal børnene vogte får og kvæg, og om vinteren lærer forældrene dem selv, eller de store børn lærer de mindre ved forældrenes drift og opsyn, og han tilføjer, at »nu kan, Gud lov, snart hvert menneske læse smukt i bøger.«

Skønt der selvfølgelig ikke blev taget hensyn til sådanne synspunkter, som provst Allerup fremsatte, så må vi have lov til at tro på hans ord om, at det var en ret udbredt skik med den hjemmeundervisning, også at den i nogen grad har fundet sted i vort sogn.

Skolen grundlægges

Den største part af sognets hartkorn hørte under baroniet Rysensten i Bøvling, og det blev dette gods, der skulle udføre det, som den kon-

gelige plakat af 29. april 1740 fordrede med hensyn til en skoleordning i sognet.

Det er kun lidet, vi ved om ordningen. Et enkelt brev fra godsinspektør Laurs Rømer til amtmanden i året 1741 lader dog skimte, at godset må til at røre på sig. Brevet siger, at sognet »ej formår at bygge skole eller underholde skoleholder, hvorfor der skal blive bygt skolestue ved degneboligen, hvor ungdommen af degnen skal undervises, derfor han undes løn efter sognets bekendte ringhed«[2].

Det sidste lyder jo ikke så opmuntrende for degnen; men sognet var fattigt. Degnelodden var dog temmelig stor. Ved sognets udskiftning blev den amtets største med 135 tønder land. De 12 tønder land var agermark, mens resten var lidt eng, lidt kær og megen hede, hvoraf størstedelen lå op i den berygtede Torsted sande. Det viste sig, at degneboligen var det største aktiv til skolens oprettelse og udbygning først i 1741 og senere i tiden efter 1814.

Om skolevæsenet i sognet siger pastor Grønvold i sin indberetning til Biskop Bloch i 1765: »Her i sognet er ingen skoleholder uden degnen, som nyder for sin umage 3 rdl. 2 mrk. Skolen tager sin begyndelse ved Mortensdagstider og ender ved påsketider.« Pengene er de såkaldte lysepenge, der blev taget fra kirkens indtægter og skulle bruges som løn til skoleholderen, her degnen. Et par år senere døde Ole Degns kone. Der skulle holdes skifte, og vi benytter os af lejligheden til at gå ind at se, hvorledes den Torsted degn og skoleholder havde det. Helt godt, så det ud til.

Lejligheden er ikke usædvanlig: en stue, en kælder (dvs. spisekammer og oplagsrum), et bryggers, der også er køkken, og så datteren Kirstens værelse. Det er i april måned, en støvlings galt går og roder ude i gården, der er 9 får på marken og 3 magre køer i stalden. De er vurderet til 5 rdl. stykket. I bryggerset står en indmuret kobberkedel, et meget vigtigt og kostbart stykke, der er vurderet nok så højt som en ko. Den står til 6 rdl. Ved siden af den finder vi brændevinstønden med piber og tilbehør. Det er endnu ikke ulovligt at brænde sin egen brændevin. Her er øltønde og mæskekar, dejgtrug, baljer og kar og halmløbe. Her står også et træls stykke køkkentøj, en håndkværn med stimmel og alt, her er skødsel og ovnsrage og datterens rok samt en seng med nogle gamle sengeklæder. Vi linder også døren ind til kælderen. Her er et par ølfjerdinger, en kiste og et gammelt bord, hvorpå står nogle stenfade, 9 grynløbe, en flødebøtte, en mælkegryde og

tre haktallerkener. Under bordet står fire gryder og to »skæggemænd«. Nogle løbe er stablet oven i hinanden. Kærnen er her også, og der hænger en tranlampe på et søm.

Inde i stuen står et langt bord med tre skamler; men det hører skolen til, siger degnen. En kiste gemmer den afdødes klæder og hører datteren til. Sengene bugner af dyner. På den hvidkalkede væg hænger en viiser med hus, og den skinnende perpendikkel tikker ivrigt frem og tilbage; der hænger også et spejl og to billige papirsskilderier. Under loftsbjælkerne er der tre hylder med 22 mælkesætter, et rødt fad og et par kander. Over dragkisten hænger en pyramide med tre glas, en lysesaks og et rivejern. På dragkisten står to lysestager og en lysesaks[3].

Ja, sådan ser det ud hos Ole Degn, det er ikke velstand, men heller ikke håbløs fattigdom. Ole tilbød datteren 24 rdl. som hendes part af arven. Provst Borch i Vedersø kom på visitats i 1771, og da noterede han i sin dagbog: »Både unge og gamle er vel oplyste i denne menighed, degnebolig og skole i forsvarlig stand.« Og det må vi så lade stå som godt skudsmål både for præsten og for Ole Degn.

Vil man spørge, hvem Ole Degn egentlig var, så må vi svare, at han var søn af den forrige degn; han havde næppe nogen særlig skolegang som forudsætning for stillingen som degn og skoleholder; men hans fader har vel i de lange vinteraftener givet ham og brødrene Jens og Jep nogen nødvendig undervisning. Ole giftede sig som trediveårig med en gårdmandsenke og havde dermed overtaget alle en gårdfæsters og ægtemands pligter og rettigheder, og først efter fjorten år som gårdmand overtog han i 1752 stillingen som degn og skoleholder i sit fødesogn. Han døde 1785, og hans eftermand var en fremmed i sognet.

Det var *Hans Poulsen Cortzen*. Han havde vist nok været skriverkarl hos baronen på Rysensten. Hans kone, Bodil, var datter af Mads Hartvig Smed i Fjaltring, og en tid boede de i Tinghuset ved Rysensten. Deres taknemmelighed imod herskabet gav sig udtryk i de navne, deres to ældste sønner fik: Otto Henric og Christian Friederich. Det var navneopkald efter baroniets besiddere. Og først den tredie søn kunne opkaldes efter sin morfader smeden i Fjaltring. Hans Cortzen må have været yndet af herskabet, siden det foruden at kalde ham til degn også gav ham en ejendom, der kaldtes Kirkestedet, som kaldet tilhørende. Oprindelig var den vist nok skilt fra degnebolet,

og da Cortzen blev gammel, solgte han Kirkestedet, der så igen blev en selvstændig ejendom.

Samme år, som baroniet skaffede Cortzen degnekaldet, indsatte det også i præstekaldet en mand, der havde en vis tilknytning til Rysensten. Han hed Søren Rømer, og han blev forøvrigt et par år senere forflyttet til Fjaltring og Trans, der også hørte under baroniet. Store Rømer, som han kaldtes, var af en hård og voldsom natur. Han omordnede i sin korte embedstid her skolevæsenet efter sit eget hoved, men dog på en måde, der kom til at stå som mønster for sognets skoler i omkring to hundrede år, idet han foruden den allerede eksisterende undervisning i degnebolet indrettede en omgangsskole for børnene i de gårde, der lå langt fra degneskolen, og denne decentralisation har skolelovene i vort århundrede først helt fået bugt med i året 1968.

Der lå nemlig i sognets vestlige og nordlige dele nogle gårde, hvorfra der var over en halv mil til skolen, og folkene dér var så glade ved Store Rømers omgangsskole, at de nødig ville miste den; men hvem, der var mindre glad, var degnen. Han var ganske vist blevet lettet for noget arbejde; men præsten havde uden videre taget lysepengene fra ham for at bruge dem til løn for en skoleholder til sin omgangsskole. Det ville degnen på ingen måde finde sig i. Han klagede til rette vedkommende, og præsten fik af provst og amtmand at vide, at han ikke således efter eget tykke kunne bruge lysepengene. Store Rømmer har nok ikke villet lade sig sige; thi sagen gik til kancelliet, der efter at have indhentet erklæringer, resolverer, at »da det erfares, at en particulær misforståelse mellem hr. Rømer og degnen alene har bevirket en forandring i sognets skolevæsen og dets forrige gode indretning, så bør sognets beboere istandsætte den ved degneboligen efter plakaten af 29. april 1740 tilbygte skolestue, så sognets ungdom deri kan nyde undervisning, og degnen at nyde indkomst af lysepengene«[4].

Degnen fik altså sine tillagte lysepenge, og han må jo have været mere end almindelig af karakter, hvis han ikke har sat et par ekstra tremulanter på salmemelodierne søndag den 6. april 1788, da han vidste, at sognefogeden skulle læse denne for ham så liflige kendelse ved kirkestævnet efter gudstjenesten.

Da var Store Rømer borte, og lodsejerne forhastede sig ikke. Et halvt år senere skrev hans efterfølger til herredsprovsten, at kancelliets resolution endnu ikke var bleven opfyldt. Og skønt der mig bekendt

ikke findes efterretninger om, hvorledes sagen endelig blev ordnet, så er der grund til at tro, at der ingen skolestue blev bygget, degnen fik lysepengene, og sognet beholdt omgangslæreren. I den skoleplan for sognet, der blev vedtaget efter skoleforordningen af 1814, og som er dateret 7. 2. 1817, tales der om hovedskole og omgangsskole som noget, man har haft efter den forrige ordning.

Efter skoleforordningen af 1814

Det er egentlig i højeste grad prisværdigt, at reformmændene under kronprinsens regering ikke helmede, før de fik også skolen grundigt reformeret ved forordningerne af 1814 for landet og købstæderne. Det skete jo som bekendt ud fra den tanke, at kun en bedre oplyst almue kunne høste nytte af de store og skelsættende reformer, der var gennemført i slutningen af 1700-tallet. Tiden var ellers ikke egnet til at sætte noget stort i gang. Statsbankerotten og landbrugskrisen udmarvede landet; men i de gode sogne gik det tilsyneladende nogenlunde smertefrit med at gennemføre reformen, i de fattige egne kneb det.

Torsted sogn hørte til de fattige sogne. Her havde man efter Hans Cortzens død fået en degn og skoleholder ved navn *Morten Storm,* og da der nu skulle laves en ny skoleplan, mente man, at den nye degn nok kunne fyldestgøre de krav, der stilledes. Provsten siger da også i sine anmærkninger til forslaget, at Morten Storm ikke er uduelig, og da han har mange børn og er højttrængende til forbedring i indkomster, ses ikke her nogen årsag til at opsætte den nye organisations indførelse.

Degnen sad jo på deres kaldsbreve og overgik kun ved mindelig overenskomst til den nye ordning; ellers måtte man vente, til der blev afgang.

Nu blev der 1817 vedtaget en skoleplan, der skulle efterkomme den nye skoleforordnings fordringer med Morten Storm som skolelærer og kirkesanger. Man delte sognet i to skoledistrikter, *Hovedskolen* og *Omgangsskolen,* som det havde været efter den gamle ordning. Hovedskolens distrikt omfattede alle gårde og huse i den sydlige del af sognet fra Brændgård og øst på samt den spredte bebyggelse syd for kirken og Årbjerg og Bastenråtoft mod nordøst. Til omgangsskolen skulle høre: Årup, Søruphus, Sønder Esp, Nør Esp og Lystbæk, mens Sørup blev henlagt til en skole i Hvingel i Hee sogn.

De to afdelinger af sognet, som hed Lystbækkær og Kronhede var på det tidspunkt slet ikke beboet; men de blev dog i det næste tiår et nyt problem i sognets skole- og fattigvæsen.

Som løn til de to lærere foresloges for fremtiden, at hovedskolens lærer skulle have: 6 td. rug og 7 td. byg leveret, samt 8 td. byg efter kapitelstakst. Desuden skal han have 10 rbdl. som kirkesanger, 4 læs hø, 8 læs halm, 20 læs hedetørv a 10 snese, 6 læs klyne a 24 snese, 2 læs lyng. Småredsel af brød, fårelår og æg kan anslås til 3 td. byg. Offer anses som vederlag for kirkesangen.

Af Hover kongetiende blev der i 1814, da dette sogn i kirkelig henseende kom sammen med Torsted, tillagt Torsted sogns skolevæsen 4 td. rug og 2½ td. byg, som før i tiden havde været lagt til Ølstrup-Hover sognekald for dettes lidenhed. Læreren skulle jo desuden have degnebolet at drive.

Det nødvendige til lærerens løn og skolens vedligeholdelse måtte lignes på sognets hartkorn på nær andelen af Hover sogns kongetiende, samt de gamle degneindkomster, og de bestod i 1834 af 2 td. rug, 5½ skp. byg, 21 rugbrød, 21 fårelår og 21 halve snese æg. I 1861 enedes læreren med sogneforstanderskabet om at afløse denne afgift med 4 td. byg efter kapitelstakst. Degneofret, som jo også var en gammel omend ikke helt fast indkomst, blev først afløst i 1919. Afløsningssum: 213,94 kr. Det er vanskeligt for os nu om dage at vurdere naturaliernes værdi i penge; men i bemærkningerne til forslaget hedder det, at det ikkun er lidet over halvdelen af det, der i loven fordredes som mindsteløn.

Lærer Trøstrup opgiver i 1880-erne embedets indtægter til 6 td. rug, 24 td. 7½ skp. byg efter kapitelstakst, skolepenge 20 kr, offer og akcidenser 116 kr., kirkesangerløn 40 kr. + jordlod, tørv, klyne, hø og halm. Alt dette sat til en reguleringssum af 967 kr.

I 1682 var der som besætning på degnens bol: 1 ko, 1 kalv og 2 får.

I 1767 havde Ole Degn 3 køer, 9 får og en støvlings galt.

Lærer Westergaard (1833-61) havde 2 køer, 1 kvie og 10 får, mens lærer Kjærgaard i 1897 holdt 1 hest, 4 køer og 4 får. Han havde sikkert også en gris at slagte til jul.

Omgangslærerens løn har efter den gamle ordning været fastsat efter frivillig overenskomst. For fremtiden foreslås som løn 5 tønder byg, samt kost og ophold for de fem vintermåneder. I praksis fortsatte man den gamle regel og fæstede en mand til lavest mulige pris.

Vi har nu set, at den omgangsskole, der i 1788 blev nedmanet af selveste kancelliet i København, er stået lyslevende op igen, og enhver, der kender lidt til afstandene i sognet, vil erkende, at der var nødvendigt med den omgangsskole. Foreløbig bestemtes det at holde skolen 2 dage om ugen henholdsvis i Årup, Sønder Esp og Lystbæk og børnene skulle så vidt muligt flytte rundt med læreren og søge skolen så mange dage, de kunne.

Skoledistrikterne lå dog ikke helt fast, især da Kronhede i 1820-erne blev befolket. Galtmosehus var en tid lagt til en skole i Vind sogn, de østlige huse i Kronhede til hovedskolen og de vestlige til omgangsskolen. Børnene fra Lystbækkær gik ligeledes dels til hovedskolen og dels til omgangsskolen. Der blev dog også senere holdt skole i Bastenråtoft og i Galtmosehus.

Omgangsskolen blev først ophævet i 1870, og så blev der midt i Kronhede i gården Rødsten indrettet en *biskole,* og sognet blev delt i et søndre og et nordre skoledistrikt. Til det sidste hørte Lystbæk, Årbjerg og hele Kronhede og Lystbækkær. Der var dog den forskel på de to distrikter, at nordre skoles, Kronhedens skoles, børn om sommeren måtte gå til *æ degn* i Torsted hovedskole, som de altid havde gjort én enkelt dag om ugen, og lærerne i biskolen var som regel helt unge mennesker, der blev lejet for en vinter ad gangen, således som omgangslærerne havde været lejet.

Det varede dog kun nogle få år, før man søgte at komme tilbage til den gamle ordning, fordi børnene i Esp-gårdene havde så langt at gå til hovedskolen. Det lod sig ikke gøre. Derimod bifaldt skoledirektionen, at der i 1876 blev oprettet en biskole i S. Esp, hvor den holdtes til foråret 1880, da den blev nedlagt efter pastor Knudsens anbefaling. Skolen var nemlig kun beregnet for mindre børn, og præsten klager over, at også de store børn søger den i stedet for at gå til degnen.

I 1882 androg sognefoged Jens Jensen i S. Esp sammen med otte andre mænd fra vestersognet om igen at få en fast skole. Sognerådsformanden boede i Sørup, og børnene fra denne gård søgte som før sagt til skolen i Hvingel i Hee. Han og flertallet af sognerådet vil ikke anbefale andragendet. Pastor Knudsen var imidlertid gået over på vestersognets parti og indgik med et andragende til ministeriet; men det hjalp ikke, og man hjalp sig da med privat undervisning. I 1888 måtte sognerådet igen erklære sig på en klage over skoleordningen i S. og N. Esp. Man nægter stadig en fast skole, men vil give tilskud til

en midlertidig privatskole i form af lærerløn og udlån af undervisningsmidler fra hovedskolen. De ni mænd skriver da til sognerådet:

»For nærværende gjorte tilbud takker vi foreløbig og udbeder os underretning om, hvor snart det ærede råd tænker at kunne forskaffe os en lærer? ... Men for at det skal kendes, at undertegnede finder og har i lang tid funden tilstrækkelig (grund) til at søge en skole oprettet her, tilbyder vi ad foråret at opføre og indrette et anordningsmæssigt skolehus på et nærmere, efter samråd med sognerådet, bestemt sted og så skænke kommunen det på betingelse af, at skolen aldrig mere må blive os frataget . . .«

Dette brev, der i sin humor blander spot og alvor, modtog sognerådet et par dage før jul, og mellem jul og nytår »tegnes sognerådets behagelige tilbage« redigeret af en ny sognerådsformand, der boede midt i sognet og ikke sympatiserede med tanken. Sagen går så til provsten, der efter at have indhentet skolekommissionens, præstens, udtalelse, sender sit svar til sognerådet i oktober 1889, og det indeholder den meddelelse, at skoledirektionen kan bifalde et forslag fra skolekommissionen, der går ud på, at der oprettes en vinterskole i Esp for børn indtil elleve år, helst med en lærerinde, og at børn over denne alder henvises til hovedskolen, og man henstiller, at sognerådet optager forhandlinger med klagerne om dette, hvad rådet da også gør. Den 2. november får rådet et brev fra de ni mænd, at da deres børn alle er afvist fra Tim skole, nødes man til for den kommende vinter at modtage sognerådets tilbud om at yde 120 kr. og det lovede materiel. Man lejede så en seminarist og lod ham undervise alle børnene. Hvilket tyder på, skriver sognerådsformanden til provsten, at de ikke ønsker at få deres børn til at søge hovedskolen. På den tid var I. A. Trøstrup lærer i Torsted, og hans knortede og særegne person var muligvis ikke helt uden årsag til den åbenlyse uvilje, mange af vestersognets folk nærede for hovedskolen. Det ser næsten ud til, at Trøstrup selv har haft en svag anelse om noget i den retning. Der findes i hovedskolens gamle dagbøger, som løse blade, en kladde til et brev, han skrev til sognerådet i anledning af, at han har hørt, at beboerne i N. og S. Esp har gjort skridt til at få en fast vinterbiskole. Brevet er skrevet med et vist mådehold i tonen; men det kan ikke skjules, at den stærke nedgang i børneantallet trykker ham ret stærkt. Han tog sin afsked to år senere; men hans livsværk var ikke til ende dermed. Sognerådets modstand mod en kommunal skole i S. Esp blev først brudt i 1916,

da man vedtog at bygge en pogeskole i hver ende af det lange distrikt i søndersognet. Den ene kom til at ligge i S. Esp, den anden i Abisgade. Samtidig oprettedes der en lignende i Kronhede, hvis biskole i 1904 var gjort til skole med fast ansat lærer.

Torsted Hovedskole

Det så i 1817 ud til, at det skulle gå ret glat med at få den nye indretning af skolevæsenet gennemført; men man manglede bl. a. et ordentligt skolelokale. Fra Morten Storms første år, findes et syn på degneboligen, som bestod af to huslænger. Der var et salshus på 10 fag åshus med lerklinede vægge og skorsten. Gammelt og sølle var det. Det havde loft over 3 fag, gammelt og brøstfældigt. Der var 3 slagvinduer i huset og lergulv. Udhuset lå norden for salshuset og parallelt med dette. Det var på 16 fag åshus og indrettet til lade og fæhus. Ved dets nordside var en kålhave med nogle få piletræer, den var 18 skridt i kvadrat. Husets brønd havde soykarm og var i skikkelig stand. Karmen sat af tilskårne hedetørv var nok det almindelige i sognet på den tid, da man sparede til det yderste på det dyre træ. Om nogen særskilt skolestue tales der ikke. Måske var der som i Ole Degns tid ingen; men muligvis lå der dog et skolehus på – kirkegården. Vi skal senere vende tilbage til dette.

I 1819 flyttede pastor Storm til et bedre embede i Stadil sogn. Samme år byttede degnen Morten Storm embede med *Peder Jensen Hauritz* i Nørre Felding. Om det var pastor Storm, der havde godkendt de to degnes embedsbytning, er ikke til at sige; men byttet blev til uoprettelig skade for vort skolevæsen. Hauritz var både udygtig og sløj. Fattig var han og havde en stor børneflok.

Den nye præst, Rønsholdth, fik sin hyre med Hauritz, der nærmest må betegnes som et skikkeligt skrog. Skolevæsenet gik nu næsten helt i opløsning. Tiderne holdt heller ikke med. Folk forarmedes under den rådende krise. En trøstesløs tid, da der her i sognet rådede en ubeskrivelig armod. Hør hvad pastor Rønsholdth skriver: »Den 28. februar 1822 indfandt jeg mig i Torsted hovedskole, men ingen børn var til stede i skolen, og skolelæreren erklærede, at ingen børn havde besøgt skolen i indeværende uge. Årsagen til den alt for tidlige udeblivelse fra skolen må formodentlig være, at de børn, der skal i sommertjeneste, sædvanligen må tiltræde ved Pedersdags tider (22. febr.)

eller i det seneste til Graversdag, og den desværre mere tiltagende fattigdom og trang gør det nødvendigt for de allerfleste at fly deres børn ud at tjene allerede fra deres sjette eller syvende år.« Hans misfornøjelse med Hauritz skinner igennem de fleste af hans notater om skolebesøg.

Provst Frost i Ringkøbing var også misfornøjet, og allerede 1821 siger han ved visitatsen, at Torsted hovedskole var den aller ringeste, og »læreren P. Hauritz blev på det aller alvorligste opfordret såvel i kirken som i skolen til at vise mere flid og iver i at røgte sit kald.«

Et par mere af Rønsholdths optegnelser må vi have for ret at se situationen i hovedskolen i disse år.

»1821. 17.1 besøgte jeg hovedskolen i Torsted og fandt kuns 5 børn i skole. Mæslinger, bylder, fnat og ondt føre, var angiven årsag til de øvriges udeblivelse. De få, som var til stede, læste nogenlunde godt indenad, men befandtes som sædvanlig temmelig ringe i alle de øvrige skolekundskaber.«

Den 28.2. kun tre børn i skole.

Den 13.12. kun 7 børn fandtes, hvilke jeg overhørte i religion, indenadslæsning, udenadsstavning og hovedregning. Et par svarede nogenlunde godt, de øvrige var som sædvanlig mådelige.

Den 14.1 1823 »... fem blandt skrev, men det meget mådeligt, og papiret tildels så overhjasket, at ingen uden væmmelse kunne røre derved.« – Først i 1937 kom loven om vandhaner. I 1825 rejste Rønsholdth; men forinden afgiver han følgende beskrivelse og hjertesuk fra november 1824:

»I Torsted hovedskole – 9 børn – som alle skrålte af fuld hals hver af sin forskellige bog, så det meget tydeligen kunne høres i et bøsseskuds afstand. Efter at jeg ej uden møje havde fået denne gyselige støj, som jeg mest tror, intet fornuftigt menneske var i stand til at udholde i fem minutter uden at blive ganske ør i hovedet, så nogenlunde dæmpet, skred man til den egentlige overhøring, og næsten imod formodning fandt jeg virkelig, at de fleste børn læste ganske godt indenad, ligesom deres udenadsstavning heller ikke var at foragte; men så var også alt det lidet godt forbi. Forresten beklager jeg højligen, at jeg nu efter fem års forgæves kamp og strid aldeles må opgive håbet om at få de mange uskikke hævede, der altid hindrer undervisningens fremgang i denne skole.«

En skoleforstander kom også på besøg. Han skildrer det således: Den 18. december besøgte jeg første gang som skoleforstander Torsted hovedskole, men fandt døren låset. Degnens kone gav til grund, at

hendes mand nødvendigvis måtte hente noget korn i møllen. Dette var altså årsagen til, at der ingen skole var. I formiddags havde der kun været tvende børn. Således lød hendes udsagn.«

Sådan stod det til, da pastor Rønsholdth rejste. Læsning var egentlig det eneste, børnene fik lært lidt af. Et skolehus var dog vist stablet på benene, eller det var fortidens ruiner af et sådant, som amtet i 1829 påbød hans eftermand pastor Bendtsen at istandsætte, så børnene deri kunne undervises, hvilket amtmanden mener kan ske, når bygningen blev efterset med tag, vægge og skillerum og en liden gang ved skolestuen bliver tillagt denne.

Pastor Bendtsen var friluftsmand og en stor rævejæger og havde ind imellem sine mange jagtture sit besvær med Hauritz, der selvfølgelig slet ikke kunne undervise efter: *Den indbyrdes Undervisnings Metode,* som nu skulle gennemføres. Provsten ville have den uduelige lærer afskediget. Hauritz skrev da et brev til provsten, hvori han klager sin nød. Han var fattig og havde 7 børn og kunne ikke frasige sig embedet uden at falde kommunen til byrde, derimod ville han gerne holde en substitut i vintermånederne, dersom han af skolelærerhjælpekassen måtte forundes en lille årlig understøttelse. Dette søger præsten at støtte ham i. »– intet har han gjort, der kvalificerer ham til at afsættes. Hans udøgtighed til at undervise efter den indbyrdes metode gjør det nødvendigt, at han må holde en substitut, og når den høje skoledirektion gunstig ville forunde ham en årlig understøttelse af 8 á 10 specier, formoder jeg, at skolevæsenet kan komme i god orden her i sognet.«

Så nemt gik det nu ikke. Både her og i annexet trængtes til ordentlige skolestuer og gode lærere. Amtmanden skriver herom til provsten, at både Hauritz i Torsted og den sindssyge lærer i Hover skal afskediges, og skoledirektionen skulle nu efter at have indhentet erklæring fra degnen og skolekommissionerne gøre indstilling til Kancelliet om den fremtidige ordning.

Resultatet blev, at Hauritz fik tillagt en pension på 20 rbd. r. sølv årlig af skolelærerhjælpekassen, og det øvrige fornødne til ham og hans families underholdning skulle sognets fattigkasse sørge for. Det hjalp ikke, at han året efter igen forsøgte at få lov til at holde en hjælper. Han måtte finde sig i sin skæbne. I den følgende halve snes år får han regelmæssigt understøttelse fra fattigvæsenet. Således fik han i 1833 7½ td. rug og 2 td. 5½ skp. byg og ildebrændsel og mælk. I 1843 var

børnene alle konfirmerede og i tjeneste i Sønderjylland. Han og konen rejste da til Christiansfeld, hvor han havde et par ugifte søstre, der havde hjulpet familien meget. Endnu i 1856 fik hans enke understøttelse.

Familien Hauritz boede efter hans afsættelse i et kommunehus. I 1831 bor han i *skolehuset,* 1833 i *gamle skolehuset* og i 1834 i *kirkehuset,* samme år i *fattighuset,* mens han 1835 bor i *brinkhuset.* Alle disse mange huse er ét og samme hus, og det lå på kirkegårdens nordøstlige afdeling, indtil det 1834 eller -35 blev flyttet til Brinkhus-parcellen, som da ejedes af kommunen. At der virkelig har ligget et hus på kirkegården, kan ses på det gamle matrikelskort, og en gammel mand har bekræftet, at det var en skole og at det blev flyttet, som før sagt. Om det er sognets ældste skolehus og har ligget på denne fornemme byggeplads, siden Chr. VIs skoleforordning førtes ud i livet, eller det først er opført omkring 1817-20, kan ikke med sikkerhed afgøres.

Ved skiftet efter Ole Degn så vi et bord og nogle skamler i hans stue, og de tilhørte skolen. Noget særskilt skolehus kan ikke spores på den tid. Snarere er det opført omkring 1817 og er blevet brugt, til Hauritz flyttede ind i det med sin familie. Sognets børn har da brugt kirkegården som legeplads, men hvad, sognets børn kunne jo lige så godt være der som degnens får.

Hovedskolen var i forfald, både indvortes og udvortes, og i det følgende skal vi se, hvorledes den bringes på fode. Der skulle bygges både skolestue og lærerbolig, og dertil skulle der skaffes mange penge. Man søger i 1832 gennem amtet at få et lån til byggeriet, og dette anbefaler, at sognet selv skaffer 100 rd., hvorefter amtet yder et lån på 200 rd.; men denne ordning vil det høje kancelli ikke gå med til. Det vil have en plan for sognets skolevæsen og oplysning om de ressourser, kommunen har til skolevæsenet, og skolekommissionen svarer på dette:

»– at sognet slet ingen ressourser har med hensyn til skolevæsenet, men ikkun armod og elendighed samt, at forholdene med hensyn til udgifter til en degn og skolebygning er ti gange større end det allernådigst forfattet maksimum. I øvrigt kan undertegnede skolekommission ej optænke noget andet middel eller indse nogen mulighed i, at den så nødvendige skole og degnebolig kan blive opført, medmindre at hjælp andensteds kan blive tildelt dette så hårdt bebyrdede sogn«[5].

Men som det så aller sortest ud, begyndte det alligevel at dæmre.

Det gik op for skolekommissionen, at der i sognet var et legat. Eller rettere, der var en del af det årupske legat, som endnu var i behold, efter at en part var tabt, da Jeppe Christensen i Bondesgård i 1824 måtte gå fra sin gård på grund af resterende kongelige skatter. Legatet var oprettet af pastor Storms avlskarl *Niels Jensen Årup* og hans fader *Jens Nielsen Årup,* det var på 320 rd. sølv og skænket til sognets fattigvæsen. De 120 rd. var borte; men der stod 200 rd. i gården Gintberg, og denne del af legatet eksisterer endnu som *Jens Nielsen Årups gave,* idet hans part blev reddet igennem.

Det ser ud til, at skolekommissionen har drøftet sagen med fattigkommissionen, hvilket meget let lod sig gøre, da præsten på den tid var formand for begge disse i øvrigt selvstændige kommunale afdelinger, og efter at sagen igen havde været for kancelliet, afgiver amtmand Hansen i 1833 et forslag, som blev grundlag for skolevæsenets reorganisation i sognet. Det var en såkaldt »lempelig« ordning og resulterede i en »femårsplan« for at bruge et moderne ord. Det indeholdt seks punkter, som her skal refereres:

1. At den nuværende lærer forflyttes til et bedre embede. (Man havde fået en seminarieuddannet lærer).
2. At der i hans sted beskikkes en ugift seminarist.
3. At der på degnejorden i år (1833) bygges en solid og rummelig skolestue.
4. At jorden udlejes, lejen indsættes i Holstebro Sparekasse, og renten oplægges, indtil det fornødne er opsparet til at bekoste en lærerbolig i forbindelse med skolestuen.
5. At der, indtil den nuværende lærer forflyttes, sørges for en bolig til ham, og at der ydes ham billig erstatning for afsavn af jorden.
6. At derefter den hidtil værende degnebolig sælges til nedrivning. og pengene frugtbargøres som lejen af jorden.

Amtmandens plan blev vedtaget, og året efter blev der udarbejdet en ny skole- og undervisningsplan; den indeholdt væsentlig det samme som den af 1817, dog med den tilføjelse, at »dette forslag træder i kraft, så snart den forventede nye skolelærers bopæl vorder opført.«

Amtmandens første punkt skete fyldest allerede 1833. Opfyldelsen af de andre punkter blev overladt til de stedlige kræfter, præsten og skoleforstanderne, og med dem havde det lange udsigter, først i 1840

kunne man slutte og sælge den gamle degnebolig til nedrivning; den indbragte 11 rd. 3 mrk. 4 skl. kurant.

Man behøvede straks penge. Årups legat blev opsagt, og pengene blev modtaget af skolekommissionen den 11.6. 1833. Så begyndte man med at istandsætte de faldefærdige huse, så den »forventede« skolelærer kunne være i dem.

Det blev én af sognets egne sønner, der fik pladsen og ved sin nøjsomhed kom til at ophjælpe sit hjemsogns økonomi. I 1859 skriver han på bagsiden af en flytteseddel nedenstående lille vers, som vi godt kan sætte som overskrift over hans virke:

Af denne jords de gode gaver
jeg beder ej om overflod.
Jeg ønsker blot, den del, jeg haver,
må vise mig, at du er god.

Mads Nielsen Westergaard, f. i S. Esp 1803, lærer her 1833-61. Westergaard havde i en længere årrække været omgangslærer i Hover. Han giftede sig i 1834 med sin husholderske Maren Kristensdatter fra Tim. Da han blev konstitueret her, havde han ingen lærereksamen. Den fik han som privatist fra Lyngby seminarium 1837, og fra 1839 var han fast ansat. I virkeligheden fortjener denne mand en mindesten rejst af hans sognefæller. Han fik den ikke, men nedenstående ord kan da godt gælde som en slags inskription, og vi vil ikke nøjes med hans bedrifter, men også se på hans livsværk med skoletilsynets mere eller mindre årvågne øje.

Allerede i november 1833 sammenkaldte skolekommissionen sognemændene til et møde for at få skolelodden udlejet, og om dette mødes forløb findes en beretning i form af en udskrift af datidens »Skole-forhandlingsprotokol«. Beretningen lyder med lidt forkortelse således:

»– – Ingen af mændene var at formå til at overtage benævnte jorder; men derimod meldte sig ungkarl Mads Westergaard, som i over ti år har praktiseret som ungdomslærer til sine foresattes tilfredshed, og erklærede, at han ville påtage sig ungdommens undervisning i degneskolen og besørge sangen i kirken under disse betingelser:

1. At han nyder de indkomster, som er bekendte i den approberede skoleplan.

2. Markjorder, eng og hede overlades ham til afbenyttelse.

3. At han afbenytter den gamle degnebolig og afleverer den om fem år i ligeså god stand.

4. At han i bemeldte fem år koster sig selv.

5. At han bestyrer undervisningen i degneskolen både sommer og vinter, og såfremt hans foresatte ej skulle finde sig fuldkommen tilfredse med ham, kan kontrakten fra disses side opsiges med tre måneders varsel mod erstatning af den i jorden lagte sæd.

6. At han afgiver årlig til skolekommissionen 12 specier eller 24. rdl. rede sølv.

7. At denne bestemmelse tager sin begyndelse fra 1. juli dette år og vedvarer i 5 år.

Da ingen på så fordelagtige vilkår vil træde i forbindelse med skolevæsenet, og da Mads Westergaard er kommissionen bekendt som et dueligt og tillige meget sædeligt og godt menneske, så indstilles det anførte til højgunstigste approbation.

Da sognets beboere i overensstemmelse med bemeldte ad interim approberede plan ikke kan føle sig så trykkede ved udgifterne, så – – synes det at være rimeligt, at der pålægges sognet i forbemeldte 5 år at udrede årlig 4 specier eller 8 rbd. rede sølv, som måtte opkræves og indbetales til provsten tillige med det, som Mads Westergaard i følge det anførte skal give.«

Forslaget blev godkendt. Skolekommissionen lånte de 200 rd. af det årupske legat, og dem måtte man bruge af med det samme for at reparere degneboligen. Man flyttede også det før omtalte kirkehus ud på Brinkhusparcellen, og dertil brugte man sandsynligvis 25 rd. af legatpengene, som man overførte på fattigvæsenets regnskab. Sognet havde så til at bygge en ny skole og beboelse, samt reparere det gamle dels i behold og dels i udsigt: 175 rd. af legatet, 120 rd. fra Westergaard og de af sognet indbetalte 40 rd.; når dertil kom et lån på 80 rd. og de førnævnte c. 11 rd. for de gamle huse ved nedbrydningen, så har man ialt 426 rd. til rådighed.

Byggearbejdet formede sig vist ikke helt efter amtmandens plan. Så vidt man kan se, er det foregået således, at man først reparerede den gamle degnebolig og flyttede kirkehuset bort fra kirkegården.

Dernæst har man bygget en lærerbolig. Den var på fem fag og med tre alen til loftet. I 1839 opførte man så i forlængelse af boligen ud i øst seks fag med en loftshøjde på 3½ alen, og deri indrettedes et par værelser og skolestue ud mod øst. Den større højde i skolestuen fik man ved at sænke gulvet, og det kunne man, da jordsmonnet faldt lidt til den side. Husene blev solidt sat, de står endnu og bruges til beboelse; dog er der i 1925 opført en ny skole til afløsning af den gamle, og samtidig blev degnejorden solgt, så der siden kun har været drevet landbrug fra den gamle skole. Det kan tilføjes, at hovedskolen nu gentagne gange er udvidet og i sommeren 1968 tages i brug som årgangsdelt skole for hele sognet. Sognets skolevæsen er centraliseret.

Westergaard kunne undervise efter den indbyrdes undervisnings metode eller metoden, som man sagde. Da klasserne ikke var ret store her og i Hover, søgte pastor Bendtsen hos skoledirektionen, om man ikke nok ved disse skoler kunne blive fri for at bruge bihjælpere, da de fandtes »hinderlige for undervisningens heldige fremgang«, og både han og lærerne helst ville være fri for dem.

Westergaards indsats var beundringsværdig. Han var en meget virksom landmand, der foruden pasning af skolelodden, købte en hedelod og opdyrkede den.

I sine unge dage havde han lært som tømrer, og med sin regelmæssige håndskrift gør han indtryk af at være en ligevægtig ordensmand. Pastor Bendtsens eftermænd i skolekommissionen, de unge præster Bech og Halse, kalder ham ganske vist tør og stædig og utilbøjelig til at efterkomme deres gode råd med hensyn til undervisningen, men deres bedømmelse kan godt være udtryk for en ny generations ivrighed for nye synspunkter. Halse var præget af datidens moderne tanker om undervisning. Han havde selv været lærer og ville gerne have undervisningen især i religion gjort mere åndspræget. Det lykkedes ham da også, at få læreren i Hover til at gennemgå bibelhistorien mundtligt med børnene, men i Torsted gik det ikke på grund af Westergaards »halstarrighed«.

Torsted omgangsskole og biskole

Som en afslutning på disse oplysninger om, hvordan en skole kom på fode og kom til at virke i vort hedesogn, kunne det være rimeligt også

at sige lidt om Torsted sogns omgangsskole og biskole, der i 1904 blev en selvstændig skole med fast lærer, *Kronhede skole.*

Så længe den var omgangsskole, ligger det i sagens natur, at selv om læreren skulle holde skole hver søgnedag fra november til Graversdag og senere til påske, så var det umuligt for eleverne at følge skolen hver dag, og først efter 1870, da skolen blev til en biskole, og omgangslæreren blev til vinterskolelærer, fik eleverne i denne énklassede skole hverdagsskolegang om vinteren. Om sommeren skulle de gå én dag om ugen til Hovedskolen. Man gik dog efterhånden over til at leje en lærer til sommertidens skoledag.

Lærerne ved denne skole var næsten altid helt unge, til tider kun drenge på 15 år, og på en tid, da skolegangen ikke absolut sluttede ved fjortenårs alderen, men ved barnets konfirmation, der godt kunne trække ud til vedkommende var 16 eller 17 år, for at de kunne præstere datidens fordringer i børnelærdom, i en sådan tid kan vi godt træffe det tilfælde, at eleven er ældre end læreren.

De tilsynsførende præster nærer som regel større velvilje overfor disse ungdommelige omgangslærere end for degnene, der jo efterhånden blev ældre og ikke så let lod sig påvirke, mens de unge drenge var mere modtagelige for præstens vejledninger, ja vel mange gange ligefrem taknemmelige for den hjælp, præsten ydede dem.

Pastor Rønsholdth har nogle enkelte bemærkninger fra sine besøg i omgangsskolen. Således skriver han i 1825, at han besøgte omgangsskolen i Lystbæk og fandt kun 5 børn tilstede, da de øvrige lå af de de her på egnen grasserende mæslinger. De tilstedeværende var ret godt undervist. Samme år den 1. december siger han: »Og havde jeg ej årsag til andet end at være vel tilfreds med børnenes fremgang i de fleste discipliner. . .«

Pastor Halse indrømmer dog, at omgangsskolens børn ifølge sagens natur ikke fik lært så meget, som ønskeligt var.

Der kendes fra 1835 til 1904 henved fyrretyve omgangs- og biskolelærere. Biskolen holdtes i den første halve snes år i gården *Rødsten* midt i Kronheden, i efteråret 1891 flyttede den til en naboejendom, som senere kaldtes *Trinesminde,* her boede husmand og plantør Niels Andreas Jeppesen og hans kone Trine. De skulle have 65 øre om dagen vinteren igennem for skolelokale, brændsel samt kost og husly til læreren. Det var 5 øre billigere end forpagteren på Rødsten, Hans Kr.

Kristensen, ville levere de samme goder for. I Trinesminde holdtes der skole til 1904.

P. Storgaard Pedersen har i én af sine bøger om egnens forhold givet omgangsskolerne deres folkelige karakteristik med ordsproget »Degne og duer gør skidne stuer«; men jeg må dertil sige, at folk i Torsted tilsyneladende ikke frygtede skidtet. Sådan kunne det ske, at nabofolk kunne blive fortrædelige, hvis skolen ikke på omgang kom til dem. I 1840 skulle skolen holdes hos enken Mariane i Lystbæk, som var den eneste dér i nabolaget, som havde skolepligtige børn; men naboerne klagede over, at de ikke fik skolen efter tur. Provsten måtte afgøre sagen, og Mariane fik skolen.

Gennemgående var præsterne tilfredse med de unge lærere; men der kunne være undtagelser. I 1842 den 16. november besøgte pastor Bech skolen i Lystbæk hos Mariane. Den unge lærer skulle have 4 rdl. 4 mrk. 12 skl. i løn for vinteren; en dreng i skolen havde opført sig mindre godt og blev revset af præsten. Den 26. i samme måned er præsten igen i omgangsskolen, der nu var i gården Årbjerg; han siger, at læreren katekiserer ret godt, men for søvnig. Der har nok været noget om dette med søvnigheden; for den 21 december var præsten igen i skolen og da hos Mariane i Lystbæk. Han blev noget ophidset, da han så, at der hverken var børn eller lærer i gården. De havde taget juleferie. Der har sikkert ligget til den unge lærer i en god mening, da han optog bestillingen efter Hellig tre kongers Dag. Og hvis ikke et par store julesnapse og en bid af Marianes julegris har kunnet mildne sindet hos skolekommissionens ivrige formand, er han gået hjem i en kedelig sindsstemning efter dette skolebesøg. Men sådan var det nu i almindelighed ikke. Man havde mange opvakte unge fyre til den skole. Og det er morsomt at kunne fastslå, at nogle af disse unge, som startede her i den fattige hedeskole, senere fik eksamen og blev lærere, og nogle huskes endnu for deres gerning på forskellige felter.

»Den 1. septemb er 1843, fremstillede sig indsidder Anders Jepsen Østergård af Staby med sin søn *Jeppe Tang,* 15 år gammel, og anbefalede denne til omgangsskolelærer i Torsted anstundende vintermåneder. Da denne person, skønt lille af alder og så ung, var forsynet med vidnesbyrd om gode kundskaber, hvoraf han ved én, såvidt tiden tillod det, nøjagtig undersøgelse – også fandtes i besiddelse, og et meget godt forhold, antoges han til nævnte bestilling mod at erholde

fra 1. november dette år til påske næste år en løn af 2 specier og fri kost med undtagelse af den tid, hvori skolen har juleferie, da han koster sig selv.«

Sådan lød de ord, hvormed pastor Halse antog den senere landskendte højskoleforstander, seminarieforstander, folketingsmand og bibelhistorieudgiver *I. T. A. Tang,* og man holdt på ham i flere år. Der fortælles, at Tang handlede med får i sin fritid. Hans liv blev også siden præget af skole og forretning. Præsten hjalp ham i gang. Han noterer, at han ved vinterskolens begyndelse hjalp Jeppe med at dele børnene i hold og til slut gennemgik et stykke lærebog og bibelhistorie med børnene, og i sin bedømmelse af den unge lærer er han meget venlig. »I omgangsskolen virkes med større friskhed og indre liv; men lærerens egen umodenhed i alder og kundskaber, må naturligvis blive en væsentlig hindring for børnenes ønskelige fremgang. Han viser dog imidlertid, at han har sans for, at børnene i en skole kunne vedblive at gå en stadig udvikling i møde, uden stedse at blive stående på ét engang opnået stadium«. Ham ville Halse gerne have beholdt.

En halv snes år senere var det *Thomas Nielsen* som blev lærer. Han var fra Sønder Lem, tog lærereksamen fra Jelling 1860, blev lærer i Øster Bording og senere i Birk ved Herning, højskoleforstander i Hammerum og forstander for Herning realskole. Han var i mange år medlem af rigsdagen, redaktør og udgiver af Vejle Amts Folkeblad og Herning Folkeblad. Han kom til at betyde meget for den opvoksende Herning. I byens Søndre anlæg er rejst et mindesmærke for ham med en buste lavet af N. Hansen Jacobsen.

I 1862-63 var det så *Jens Nielsen Kamp,* der blev omgangslærer. Han læste senere på Blågård seminarium, blev lærer og højskolelærer; men er kendt som folkemindesamler, og han har samlet stof fra mange egne af landet. Af dette har han udgivet: Danske Folkeminder (1877), Danske Folkeeventyr I-II (1878-91), Småsagn fra Vestjylland (i Samlinger til jysk Historie 1875). Hans betydelige folkloristiske samlinger findes i Dansk Folkemindesamling. Af dette er i 1943 udgivet Dansk Folketro ved Inger M. Boberg.

En anden folkemindesamler var *P. Kr. Madsen* fra Nees, han var omgangslærer to vintre 1867-69. Se: Ellekilde: Breve fra en dansk Folkemindesamler, 1917.

Der var mange unge mænd, der begyndte en gerning i skolen som

omgangslærere eller vinterlærere ved biskolen her eller i andre sogne, mange overordentlig dygtige. En stor part af dem fik en forberedende uddannelse på Staby højskole, senere vinterseminarium 1883-1920.

Blandt dem var også en mand, hvis navn endnu kendes af mange, danskpædagogen *Aksel Noesgaard,* én af banebryderne inden for moderne danskundervisning. Han var biskolelærer i »Trinesminde« 1899-1900.

Skolelokalerne i Trinesminde besad vist kun én egenskab, som nutidens højeste sagkundskab ville prise: Huset var skrøbeligt, så lokalerne stod ikke i fare for at blive forældede. Det er faktisk mange år siden, at det faldt ned af sig selv. Det holdt dog en god halv snes år som skole. Det største fremskridt i dette tidsrum skete på hygiejnens område. Den 25. august 1897 vedtog sognerådet at anskaffe et latrinhus til nordre skole. Det er, så vidt vides, det første kommunale byggeforetagende ved skolevæsenet her i sognet nord for Torsted sande. Før den tid måtte børneflokken klare de herhen hørende forretninger ved at gå afsides om bag diget. Det kunne være lidt koldt om vinteren, men var vel ellers ikke synderlig mere uhygiejnisk end inde i »huset«, når man ellers passede på ikke at komme til at sætte sin bare fod midt i én af de mange efterladte »herremænd«.

Så ender beretningen om, hvorledes Chr. VIs skole her i vort sogn tog form og med møje og besvær blev lavet om i oplysningstidens mønster under Fr. VIs landsfaderlige pegefinger.

Vi skimter også den decentralisering af landsbyskolen, som af landbefolkningen omfattedes med så stor interesse, at der ligefrem kunne blive tale om, at man tilbød at opføre en skolebygning for at få en fast skole. Det betød noget at få en skole inden for en overkommelig afstand. For børnene blev det lettere at gå i skole.

Man kan vist også i al beskedenhed sige, at det i almindelighed opfattedes som et gode for en landsby eller sognedel at få sin egen skole og have sin egen lærerinde eller lærerfamilie boende i den skole eller ved den skolestue, hvor man undertiden også kunne samles om noget, der ikke ligefrem stod i undervisningsplanen.

I denne henseende er udviklingen i Torsted ligeløbende med de fleste store landsognes skoleudvikling. Derimod er ordninger med omgangslærere og vinterlærere vistnok en særlig vestjysk form for skole.

Den er en videreførelse af de gamle ordninger fra 1741 med vinter-

skolegang og var egentlig i strid med loven af 1814; men befolkningen holdt så hårdt ved den, at myndighederne hen midt i århundredet godkendte den, og den blev med nogle modifikationer brugt i vort sogn og mange andre steder, lige til vor tids skolelove gjorde det af med den.

Vinterskolegangen eller den vestjyske skoleordning omfattede ikke blot omgangsskoler og biskoler, men også hovedskolerne. Den havde sin begrundelse i landbrugserhvervets særlige forhold i de meget store og tildels stærkt hedeprægede sogne, hvor fåre- og kreaturholdet spillede en meget stor rolle, og hverken »Mads Doss« eller »Mett Kølvro« kunne få tid til at gå i skole om sommeren. De skulle vogte løsgående får og kvæg.

I sin renhed var skolegangen i en toklasset skole således ordnet i en skole med vestjysk skoleordning: Alle børn gik hver dag om vinteren i fem eller seks timer. Den lille klasse blev undervist af en vinterlærer eller -lærerinde og den ældste klasse af den fast ansatte lærer. Om sommeren gik den store klasses børn i skole én seks timers dag om ugen, den lille klasse to eller tre som regel lidt kortere dage og undervistes af den faste lærer.

Sådan var skolegangen i Kronhede skole fra 1904 til 1963. I hovedskolens distrikt, hvor man fik to biskoler, gjorde man efterhånden vinterlærerinderne til pogelærerinder og beholdt dem altså hele året. De blev senere til forskolelærerinder.

Den vestjyske skoleordning gav i virkeligheden børnene flere skoletimer end den almindelige hver anden dags skolegang. Til gengæld var den dyr, da der fordredes ekstra lærere og ekstra skolestuer; men det tog vestjyderne som en selvfølge, og skoleformen havde stor udbredelse i Ringkøbing og Ribe amter.

1. Se P. Severinsen: Landsbyskolens barndomstid. Hardsyssels Årbog, 1907, s. 87.
2. Bøvling-Lundenæs amters arkiv. Sager ang. skolers indretning i henh. til forord. af 23/1 1739 og 29/4 1740. I pakken bilag til protokollen. Landsarkivet.
3. Gejstlig skrifteprotokol for U-Hing herreder. Landsarkivet.
4. Torsted skoles embedsbog.
5. Ringkøbing amts søndre provsti pakke, 1817–60. C. 43, Indkomne breve vedrørende Hind herred, er 3 pakker, 31 c Torsted, Vedersø, Velling.